

ВПЛИВ ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИТОК В АГРЕСИВНОСТІ НА КРИЗИ У СПІЛКУВАННІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Мелоян А.Е.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної
психології,

Слов'янський державний педагогічний університет

Актуальність проблеми. Проблема глибинно-психологічних виток в агресивності досі не була предметом спеціальних досліджень, тим більше в контексті підготовки майбутніх психологів-практиків. Останнє й визначає актуальність даного дослідження, адже феномен агресії аж ніяк не узгоджується з професією психолога, в якій засадними моментами є спілкування та гуманна взаємодія в рамках „людина – людина”. Останні загострюють проблему фахової підготовки психолога-практика та його особистісної психокорекції. Цим пояснюється вибір контингенту учасників психокорекційних груп активного соціально-психологічного навчання - майбутні психологи, на поведінковому матеріалі яких виявлялись глибинно-психологічні витоки агресивності та водночас здійснювалася психокорекція особистісних проблем.

Таким чином, ми досліджували не лише сам процес агресії, а й ставлення суб'єкта до цього феномена, а також потенційні витоки та тенденції до виникнення агресивної поведінки. Якщо взяти за основу соціально-перцептивний ракурс розгляду феномена агресії, то інфантильний аспект детермінації пов'язується з травматичним досвідом у дитинстві, який вносить дисгармонію у систему емоційної регуляції, створюючи неадекватні схеми соціальної перцепції, підозріле та вороже ставлення до оточуючих, бажання заподіяти шкоди тому, хто сприймається як джерело власного невдоволення. Аналіз літератури доводить той факт, що проблема агресії завжди була об'єктом спостережень як в рамках чітко наукових досліджень, так в більш широкому плані як частина

історії, насиченої війнами між народами, громадянськими та расовими протиборствами, релігійними гонитвами, злочинами, пов'язаними з геноцидом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку зі стрімкими соціально-політичними змінами у суспільстві підвищилася актуальність дослідження феномена агресії спеціалістами у сферах освіти, дитячої та практичної психології, психологічної служби, зокрема, психокорекції. Особливої значущості набувають ті теоретичні підходи, в яких реалізується цілісний підхід до розуміння та дослідження психіки в контексті проблеми агресії та соціальних деформацій поведінки.

Агресія є формою активності суб'єкта, що детермінована певними причинами, які не завжди мають усвідомлюваний характер. Мотиви будь-якої активності найчастіше пов'язані з глибинними першопричинами, тому їх важко спостерігати безпосередньо. Складність психокорекції агресивної поведінки полягає у тому, що для того, щоб розуміти мотивацію вчинку, дію або поведінку людини, практичному психологу недостатньо бути життєво досвідченим та фахово ерудованим, необхідно мати відповідне професійне знання рефлексивного характеру, розвинуту інтуїцію та соціально-перцептивний інтелект, розвиток яких не можливий без здійснення його особистісної психокорекції. Сучасні дослідники на противагу вченню З. Фрейда про потяг до агресії виділяють просоціальну, конструктивну, альтруїстичну спрямованість суб'єкта, яка може виражатися, зокрема, у „мотиві допомоги”. Якщо агресія має на меті завдання шкоди суб'єкту, руйнації, то конструктивна допомога спрямовується на користь іншій людині. Дослідники Дж. Маккоулі та Л. Берковиц поряд з феноменом агресії розглядають альтруїзм як поведінку, що здійснюється заради добробуту іншої людини, без очікування будь-якої винагороди [7].

Виклад основного матеріалу. Ми схильні вважати, що оскільки поняттям „агресія” окреслюються майже усі деструктивні тенденції, то є небезпека втратити з поля зору

першопочатковий імпульс (мотив), у результаті якого відбувається руйнівна дія. Агресивні тенденції є досить різноманітними, психіка у кожного суб'єкта індивідуально-неповторна, тому складність може полягати у диференціюванні агресивних проявів, що важливо враховувати при дослідженні мотивації агресії. До того ж, слід розрізняти тенденцію до агресії та агресивний прояв.

Вчених здавна цікавить заявлена проблема, а переважна більшість наукових психологічних досліджень у галузі феномена агресії центрується навколо психоаналітичної концепції, провідними в якій є дуалізм інстинктів життя та смерті. Агресія та лібідо виділяються у психоаналізі як первинні інстинктивні потяги, які існують паралельно, непересічно. Лібідо направлене на синтез, присутнє в усіх позитивних аспектах взаємодії між людьми, є конструктивним елементом активності, що має еротичний, сексуальний мотив. З. Фрейд вважав, що потяг до смерті можна спостерігати в агресивних, деструктивних діях, як направлення на себе чи інших людей (тенденція до психологічної імпотенції та смерті). Х. Гартман [1] відмічав, що при трансформації агресивних мотивів можна спостерігати такі процеси: зміщення агресії на інші об'єкти, обмеження цілей агресивних імпульсів, сублімація агресивної енергії та зв'язок з лібідозними потягами [4].

З. Фрейд вказував на наявність взаємозв'язків та динаміки між потягами до „життя”, до „смерті” у їх конкретних проявах в реальній поведінці особистості. Об'єднання потягів представляє собою їх змішування в різних пропорціях, що загалом властиве багатьом людям; роз'єднання - це процес, при якому вони розмежовуються, повністю розділяються, при цьому кожний з них переслідує свою мету. Коли З. Фрейд говорить про роз'єднання потягів, він має на увазі, що агресивність означає розрив усіх зв'язків з сексуальністю; більше того, відбувається розрив міжособистісних контактів суб'єкта, що посуває його у бік психологічної імпотенції [2].

В контексті вищесказаного З. Фрейд торкався проблеми сили антагоністичних потягів. На його думку, тенденція

поєднання двох основних потягів (до „життя”, до „смерті”) не означає, що вони рівнозначні за силою [6].

Дуалізм потягів до „життя”, до „смерті” було покладено також в основу теорії М. Кляйн, згідно з якою цей дуалізм породжується у ранньому дитинстві; саме в цей період закладаються передумови амбівалентних почуттів, що є базовими у виникненні агресії до близьких людей.

Дослідження М. Кляйн [3] доводить, що виникнення тривоги провини тісно пов'язано з ранніми стадіями розвитку Супер-Его та Едіповим комплексом. Результати подальших досліджень у цьому напрямі Британської психоаналітичної спілки зводились до визнання величезної ролі боротьби інстинкту життя з інстинктом смерті у виникненні агресії: інстинкт смерті (деструктивні імпульси) є керуючим фактором, який обумовлює виникнення тривоги [3]. Крім того стверджувалось, що первинний об'єкт, проти якого направлені деструктивні імпульси, є об'єктом лібідо, а це означає, що існує взаємодія між агресією та лібідо. „Взаємодія представляє собою як злиття, так і повну протилежність двох інстинктів, - стверджує М. Кляйн, - що є причиною тривоги та вини” [3, с.423].

В контексті проблеми психокорекції агресії для нас важливі висновки М. Кляйн про те, що у взаємодії цих двох великих інстинктивних сил - життя (лібідо) та смерті (мортідо) - послаблення деструктивних імпульсів відбувається лише завдяки лібідо. Зокрема, М. Кляйн пише: „Оптимальна взаємодія лібідо та агресії передбачає, що тривога, яка виникає в результаті невпинної активності інстинкту смерті, хоч ніколи не зникає, проте утримується й нейтралізується, дякуючи силі інстинкту життя” [3, с.423].

Якщо повернутись до проблеми Едіпової залежності дитини, то її слід розуміти як „міфічне вираження неминучості для кожної людини бути Едіпом у зародку” [4, с.207]. Важливо розуміти, що Едіпів комплекс не зводиться до реальної ситуації: наприклад, до реальних (усвідомлюваних) відчуттів хлопчика, що він хоче оволодіти матір'ю, або ж дівчинки - оволодіти батьком. Його дієвість обумовлена тим, що він вводить

інстанцію заборони, яка перешкоджає доступу до природного задоволення лібідних бажань перетворює її в нерозривний ланцюг бажання - закон. Ми дотримуємось саме такого розуміння Едіпового комплексу, яке підтверджується результатами глибиннопсихологічної психокорекційної практики. У нас є можливість прослідкувати дію Едіпової залежності суб'єкта та її деструктивні наслідки у вираженні конструктивних (лібідних) почуттів до інших людей у ставленні до самого себе, на матеріалі практичної роботи, отриманого в групах АСПН з глибиннопсихологічною орієнтацією. Завершуючи дане питання, підкреслимо, що нівелювання агресивних тенденцій забезпечує властиву індивіду тенденцію до росту, інтеграції, встановлення об'єктних відношень. Агресія ж засвідчує труднощі цього процесу та причетність до внутрішнього конфлікту, який виражається, зокрема, у дисгармонійності стосунків з соціумом.

Як уже зазначалося, агресивності властива спонтанна активність. Проте, А. Фрейд заперечує, що агресія має свою власну енергію, натомість постає проблема зв'язку агресії з „Я”, оскільки вибухи люті, агресії можуть відбуватися реактивно в результаті попередніх психологічних травм у поєднанні з нездатністю захистити себе. Вдоволення імпульсивних агресивних спонук слугує поновленню ущемленого „Я”, відродженню почуття власної гідності. Покращення самопочуття після агресивного акту вочевидь засвідчує вивільнення накопиченої енергії. Тому лише людині може бути властиве задоволення від агресії (логіка: „нарешті я вже сказав те, що думав”) [5].

Якщо „Я” суб'єкта розглядати як психологічну систему, то здатність до нейтралізації агресивної енергії тісно пов'язана з поняттям сили „Я”. Сильному „Я”, що здатне протистояти деструкціям, властива можливість підтримання тривалих конструктивних стосунків з іншими людьми навіть при збереженні агресивної тенденції в останніх. Нейтралізована енергія агресії може бути використана в сублімаціях. Проте неофрейдисти наголошують на наявності перехідних щаблів між повністю нейтралізованою енергією й енергією потягів.

Накопичення нейтралізованої (сублімованої) енергії може дати „Я” відносну незалежність від спонук, що надходять з зовнішнього світу або з організму, розширюючи тим самим межі функціонування „Я”, що стає здатним до конструктивних перетворень.

Х. Гартман [1] стверджував, що певним функціям „Над-Я” притаманна швидше агресивна енергія, аніж деагресивована. Поняття нейтралізації енергії співвідноситься з феноменами, пов'язаними зі зв'язною, щільною, фіксованою вільною енергією. З. Фрейд користувався поняттям „в'язкість лібідо”. Згідно його поглядів, ця якість пояснює здатність лібідо фіксуватись на тому чи іншому об'єкті або стадії, не змінюючи енергетичного навантаження, яке колись виникло. В'язкість лібідо по-різному проявляється у різних індивідів. У процесі психоаналізу цей феномен проявляється в тому, що об'єкт намагається захищати кожну зі своїх попередніх позицій з страху, що відмовившись від неї, він програє, не знайшовши задоволення (втіхи) у заміщеннях [4, с.126].

Стосовно психоаналітичної практики, З. Фрейд відмічав, що в одних людей ... процес лікування протікає значно повільніше, аніж у інших, „оскільки вони не можуть наважитись перемістити лібідні навантаження з одного об'єкта на інший” [4,с.152]. В'язкість (прилипливість) лібідо обумовлена, очевидно, психічною інерцією, подібною до ентропії у фізичних системах. Тому зрозуміло, що сублімація як прогресивний спосіб переведення енергії в соціальноприйнятне русло передбачає зміщення лібідних потягів з власних цілей на соціальні, більш прийнятні в культурному відношенні. Передумовою ж цього процесу буде нейтралізація енергії, „відліплення” від первинних об'єктів. Феномен об'єктних відношень як такий не передбачає інтелектуальну процедуру вибору. Мова йде про безповоротний акт певної фіксації на об'єкті лібідо. З. Фрейду належать слова, що „остаточний вибір об'єкта” здійснюється вже в дитинстві [4, с.139].

На думку Х. Хекхаузена [7], майже всі мотивації, що наявні в соціальному аспекті, ґрунтуються на очікуваннях

суб'єкта, що підпорядковані принципу взаємності (логіка: „я добре ставлюся до вас, щоб ви добре ставилися до мене”). В таких очікуваннях ми вбачаємо небезпеку переходу на суто інструментальний рівень агресивної поведінки, який не нівелює деструктивні тенденції, а лише маскує їх, коли суб'єкт тамує у собі агресію зі страху втратити стосунки, матеріальні вигоди, соціальне чи службове становище. Більше того, так очікування можуть проявитися у прагненні ставлення до себе з боку інших людей як до ідеального (оскільки суб'єкт намагається видаватися чемним, доброзичливим у зовнішній поведінці), проте він не бачить, де опосередковано виражає агресію іншим (наприклад, дискредитує або перешкоджає інтересам інших людей). Хоча його несвідоме може добре „знати” про шкідливість та деструктивність таких форм поведінки стосовно інших. За умов повторюваності та неусвідомлюваності першопричин виникнення агресії, остання може набувати характерної риси даної особи. Небезпека може полягати не лише в ущемленні інших людей: суб'єкт, обтяжений тенденцією до агресії, залежить передусім від власних деструктивних інтересів та звички ігнорувати інтереси інших людей, тим самим він позбавлений свободи вибору форм поведінки. Усе вищесказане обумовлює "поглинання енергії", що властиво невідкоректованій людині.

Оскільки суб'єкт у стані агресії не лише реагує на актуальну ситуацію, а й контролює власні імпульси, прогнозує наміри інших людей та оцінює наслідки власних агресивних дій, його психіка вимушена шукати компроміс між дозволеними формами поведінки та регресією. Така регуляція здійснюється моральними нормами та соціальними санкціями, які він як просоціально налаштована особа змушений враховувати. У процесі контролю агресії задіяні нормативні цінності та відповідні їм еталони поведінки, що не завжди спроможні автоматично знімати агресивні прояви. Це означає, що перебування у стані агресії позбавляє людину можливості належної саморегуляції поведінки. Агресія виражається в потоці енергії, що потребує виходу. Якщо суб'єкт відобразить себе у

дзеркалі в момент люті, тоді миттєво може статися оцінка власної поведінки, як „не властивої мені”, що загрожує власному почуттю гідності - це може зупинити або знизити агресію. Такий процес у науковій літературі називають „об'єктивацією самосвідомості”, що часто потребує допомоги з боку досвідченого психолога. Проте часто сам психолог змушений багато працювати над собою для конфронтації з власними спонукami до агресії. Якщо ж у нього недостатньо розвинута здатність "перетворювати себе на об'єкт дослідження", небезпека стати жертвою внутрішньої суперечності, коли наростання деструктивних емоцій та гніву потребує виходу у вигляді акту агресії, а нормативні цінності та соціальні норми нездатні стримувати цей процес. Часто афективні переживання, пов'язані з агресивністю, нівелюють значущість нормативних цінностей у саморегуляції поведінки, знецінюють їх, бо провідною цінністю виступає прагнення позбутися напруги.

Важливо враховувати феномен агресії у груповій психокорекційній роботі, яка ефективно здійснюється за методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розробленого академіком АПН України Т.С. Яценко. На нашу думку, професійний обов'язок керівника психокорекційної групи - сприяння створенню позитивної атмосфери у групових взаєминах та взаємопідтримки один одного. Оскільки значну роль у груповій взаємодії відіграє фактор посилення у кожного учасника ототожнення з групою, завдяки чому зростає конформність та нівелюються агресивні тенденції, керівникові важливо упереджувати агресію атмосферою доброзичливості у групі [8]. Проте деякі психотерапевти схильні заохочувати експресію агресії, оскільки переконані, що агресивна дія або фантазія виводить подавлену деструктивну (руйнівну) енергію. Більше того, вони вважають активізацію агресії необхідною передумовою психокорекції, а деякі психологи радять батькам заохочувати агресивні ігри дітей як такі, що сприяють розрядці емоційної напруги, тим самим можуть штучно запускати у дію агресивні стимули шляхом демонстрації агресивних форм поведінки та наслідування їх дітьми. Така психокорекція знижує процес

гальмування агресії та стимулює підвищену експресію. Так, дослідження доводять, що багаторазова демонстрація сцен насильства по телебаченню (яких втричі більше, аніж сцен ніжності) призводить до емоційного „заморожування” та соціальної поляризації внаслідок „соціального зараження” агресією. Це є неприпустимим у групі психокорекційної роботи, необхідно заохочувати учасників до кооперативності та доброзичливої поведінки; сприяти розвитку конструктивних форм поведінки та неагресивним стратегіям розв'язання конфліктів за допомогою особистого прикладу; підкріплювати конструктивну поведінку та застосовувати позитивні формулювання власних психокорекційних впливів; не навантажувати учасників групи нездійсненими мріями та марними сподіваннями, що можуть призвести до фрустрації у подальшому житті, за межами навчання у групі АСПН. Варто пам'ятати, що покарання також є формою агресії, яка не сприяє продуктивності роботи у групі АСПН, оскільки формою примусового впливу формує саме ту поведінку, яку необхідно корегувати.

Висновки. До особистісних деструкцій належать такі стабілізовані утворення психіки суб'єкта, які породжують бар'єри у спілкуванні й ослаблюють контакти суб'єкта з іншими людьми, що ускладнює реалізацію власних потреб та цілей самореалізації суб'єкта.

Література

1. Гартманн Х., Крис Э., Лёвенштейн Р.М. Заметки по теории агрессии /Антология современного психоанализа. - Т.1 (под редакцией А.В.Россохина). -М.: Издательство "Институт психологии РАН", 2000. - С.107-130.
2. Глузман О.В., Мелоян А.Е. Агресія та глибинно-психологічні джерела: Навчальний посібник. - Київ: ТОВ "Освіта України", 2006. - 256 с.
3. Кляйн М. Развитие в психоанализе. - М.: Академический проект, 2001.-510 с.

4. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу. -М.: Высшая школа, 1996. - 623 с.
5. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа. М.: ООО Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. - Т.1. - 384с.
6. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. - СПб.: Питер, 2002. -384 с.
7. Хиллман Джеймс. Архетипическая психология. - СПб.:Б.С.К., 1996. -157с.
8. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції . - К.: Либідь, 1996.- 264с.

<http://nuczu.edu.ua/ukr/>